

נוכחים נפקדים

מי, אם בכלל,
מטפל ברבבות
צעירים שבית הספר
לא מתאים להם?

נאוה דקל

שפת העבודה הסוציאלית ושפת הפסיכולוגיה הקלינית. מי שמכיר את התלמידים שבאים למערכת החינוך – לא רק תלמידים בסיכון – יודע שאין בררה. התלמידים האלה זקוקים למורה שידוע להקשיב, להרגיש, להנחות. אני חושב שאנחנו יוצרים כאן באורנים אתוס חדש של מורים והוראה.

מוטולה היה פסיכולוג קליני שנים רבות, והגיע לחינוך "מתוך הכרה שזה הדבר האמיתי". כשטיפל בילדים ובנערים בקליניקה שלו הוא חש "שאם החינוך היה אחר, חלק גדול לא היו מגיעים אליי". קבוצת הצעירים שמדאיגה את מוטולה ביותר ונהייתה מרכז החיים המקצועיים שלו היא הקבוצה המכונה "ילדים ונוער בסיכון". לדבריו, "30% מהילדים והנוער הלומדים הם 'בסיכון'. בדרך כלל רוב תשומת הלב מופנית לחלק מתוכם, אלה שנשרו מהמערכת ומכונים 'נוער מנותק', אך האמת היא ששליש מאוכלוסיית הצעירים אינו יכול לממש את הפוטנציאל שלו, לממש את זכותו ללמוד ולרכוש כלים שיאפשרו לו להשתלב בשוק העבודה ולהיות אזרח בחברה. זו בעיה לאומית, זו לא בעיה אישית של נער כזה או אחר".
 על מה אנחנו מדברים כשאנחנו מדברים על נוער בסיכון?
 זו שאלה טובה. עמיתי צחי גולן בדק כמה הגדרות של 'נוער

הבוגרים הנרגשים שהתכנסו למסיבת סיום על הדשא של קיבוץ יגור באו לחגוג תודעה מקצועית חדשה: הם אינם מורים רגילים; הם "מחנכים טיפוליים". המונח "מחנך טיפולי" הומצא לצורך עבודה עם נוער בסיכון, אך לדעת ד"ר מיקי מוטולה, ראש החוג לחינוך חברתי קהילתי במכללת אורנים – החוג שמייצר "מחנכים טיפוליים" – כל המורים כיום, ועוד יותר בעתיד, חייבים להיות "מחנכים טיפוליים". "בלא הכשרה לעבודה טיפולית המורים לא יצליחו ללמד בכיתותיהם", הוא אומר בשיחה עמו לאחר המסיבה.
 ובינתיים במסיבה על הדשא הבוגרים והמרצים של החוג מחליפים חוויות. רוב הבוגרים מספרים, כל אחד בנוסח שלו, שהמצוקה שבה נפגשו במסגרת ההתנסות המעשית שלהם בכתי הספר הייתה מבהילה יותר משחשבו ושהמקצוע שנכנסו אליו – "חינוך טיפולי" – תובעני בהרבה משציפו. אבל איש לא דיבר על נטישת המקצוע, להפך; לכולם היה ברק בעיניים, כולם נראו עתירי מוטיבציה.

העתיד: חינוך טיפולי

החוג לחינוך חברתי קהילתי במכללת אורנים מכשיר מחנכים טיפוליים במסלול ייחודי. "אין לי ספק", אומר ד"ר מיקי מוטולה, ראש החוג, "שאיש חינוך בעל עמדה חברתית-ערכית טיפולית שידוע להקשיב, לתמוך, ליצור קשר רגשי-אישי ולהציע אופקים חדשים לילדים ולנוער יתאים יותר למציאות שתשרור בשדה בשנים הקרובות"

בסיכון" והראה כיצד לכל הגדרה יש הנחות סמויות שונות ואיך כל הנחה משפיעה אחרת על המדיניות. יש אנשים שאומרים שכל נער ונערה מתבגרים הם בסיכון. עם הגדרה גורפת כזאת אי-אפשר להתקדם, כי אם כולם בסיכון אין משמעות למושג. יש שמצמצמים את הדיון רק לקבוצת המנותקים ממערכת החינוך. לפי הגדרה זו מצבנו בארץ טוב יחסית למדינות המערב, משום שלמערכת שלנו יש כושר החזקה גבוה יחסית – רוב גדול מאוד של תלמידים מסיים 12 שנות לימוד. יש הגדרות שמטילות את האחריות על הפרטים בסיכון, כלומר הסיכון הוא מצב או תכונה של הפרט, ויש הגדרות שמטילות את האחריות על החברה ומצביעות על תהליכים מדירים הנובעים מהכרעות ערכיות וחברתיות (כגון הפרט). אני נוטה להסכים עם ההנחה שבערך שליש מהילדים שלומדים במערכת החינוך נמצאים בסיכון משום שהחברה אינה מספקת להם תנאים לפתח את כישוריהם ולהכניסם להשתלבות בחברה.
 המדינה מזניחה שליש מהנוער שלה, מזוותרת עליו?
 לא הייתי נוקט נוסח חריף כל כך, אך אין ספק שהמדינה מטפלת בילדים ובנוער בסיכון באופן לא יעיל. יש "בלקניזציה" של הטיפול בילדים ונוער בסיכון – גופים רבים מעורבים בנושא ולכל אחד תפיסת

בוגרי החוג לחינוך חברתי קהילתי של מכללת אורנים ערוכים לטפל במצוקות של הנוער. הם למדו להקשיב, לאבחן, לתמוך, להניע; יש להם כלים מקצועיים ותחושת שליחות. איריס, אחת הבוגרות, סיפרה איך ליוותה נערה במצוקה ברגע משברי של חייה והעלתה אותה על מסלול נורמטיבי. פאדי, אף הוא בוגר, סיפר איך הבין פתאום שהיה הראשון שנגע בחייהם של נערים עוזבים שעבר אתם. טל סיפרה איך הצליחה, בזכות הכלים הטיפוליים שרכשה במכללה, ללמד אנגלית בכיתות "הכי קשות שראיתי". רוב הבוגרים ציינו שאילולא היו "מחנכים טיפוליים", לא היו שורדים את המצבים שנקלעו אליהם. טל הוסיפה ש"כל המורים צריכים לרכוש את הכלים של חינוך טיפולי ולדעת כיצד להתקרב לתלמידים ולעורר בהם אמון". שיקמה תיארה את הלימודים בחוג "כמו טיפול אחד ארוך לאורך כל התואר". עמיתתה ליאת חיזקה את דבריה: "הלימודים בחוג שינו אותי כבן אדם".
 ד"ר מיקי מוטולה שומע את הדברים האלה בהתרגשות גדולה. הבוגרים הם הכיבי שלו, ונערים ונערות בסיכון הם הדאגה העיקרית שלו. "הקמנו חוג", הוא אומר, "מתוך מחשבה לתת למורים ממד חדש – אוריינטציה חינוכית-טיפולית. הסטודנטים שלנו לומדים לדבר בכמה שפות. נוסף על שפת החינוך הם צריכים לשלוט ביסודות של

צילומים: רפי קוץ

ד"ר מיקי מוטולה. "בלא הכשרה לעבודה טיפולית המורים לא יצליחו ללמד בכיתותיהם"

ורשות לאומית למניעת תאונות, יש להקים רשות לטיפול ולקידום נוער בסיכון. רשות כזאת תצטרך לייצר סדר עדיפויות ולהגיד למשל אם נכון להשקיע כספים בטיפול או במניעה (היום 88% מהתקציבים מושקעים בטיפול ורק 12% במניעה), לקבוע כמה להשקיע בכל קבוצת גיל (היום ההשקעה לבני נוער בני 14-17 גדולה פי 2.4 מהממוצע, ואילו ההשקעה מגיל 0 עד 13 קטנה מהממוצע). רשות כזאת צריכה לקבוע מדיניות אוניברסלית על בסיס מחקר והערכה. לשם כך הקימו את "התכנית הלאומית לילדים ונוער בסיכון".

התכנית הלאומית לטיפול בנוער בסיכון היא אולי התכנית החשובה ביותר שהייתה עד כה, אך היא מיושמת רק בחצי מיישובי המדינה. זו לא "תכנית לאומית" אלא "תכנית חצי-לאומית". בבריקה שעשיתי עם עמיתי מצאנו שמתוך כ-180,000 הנערים בסיכון בגילי 12-17, כ-80,000 (קרוב ל-50%) אינם מקבלים מענה חינוכי טיפולי. זוהי מסה גדולה מאוד של נערים מנוכרים. הם אינם מאפשרים למורים ללמד כרגיל ומושכים את כל מערכת החינוך למטה.

למעשה נוצרו כאן שתי מערכות חינוך – לעשירים ולעניים. המבחנים הבינלאומיים "פיזה" ו"טימס" אכן מראים חדר-משמעות שהשונות בין התלמידים על רקע מעמד כלכלי-חברתי בישראל היא הגדולה ביותר מבין המדינות המשתתפות במבחנים. כשם שהתרגלנו למערכות בריאות לעשירים ולעניים אנחנו הולכים ומתרגלים למערכות חינוך לעשירים ועניים. ההבדל הוא שמערכת הבריאות מטפלת בחולים ובקנים, ואילו מערכת החינוך מטפלת בצעירים

עולם מקצועית וסדר יום. מלבד בזבוז משאבים וכפילויות מיותרות, יש סתירות ובלבול רב. בנוסף יש תחומים רבים שאינם מטופלים למשל תחום הגיל הרך.

אפשר למצוא, למשל, בית ספר שיש לו ארבעה מפקחים שונים (אגף שח"ר, אגף לחינוך התיישבותי, מפקח כללי ומשרד הרווחה). כרי לקבל את מרב התקציבים המנהלת צריכה להראות לכל מפקח את מה שהוא רוצה לראות. למפקח של הרווחה היא תראה שרוב הילדים משולבים במגמות מקצועיות שלא לבגרות ולמפקחים של משרד החינוך היא תראה שרוב הילדים מוגשים לבגרות.

גם קרנות המגזר השלישי מוסיפות למדיניות המקוטעת של הטיפול בנוער בסיכון. לקרנות האלה יש עוצמה כזאת שהן קובעות היכן ואיך הן מתערבות. אפשר למצוא קרנות שמתוך עיקרון ישקיעו באוכלוסייה מסוימת ולא באחרת. זו הסיבה בין השאר למצב הקשה בחברה הערבית. הילדים הערבים מקופחים פעמיים. פעם ראשונה משום שהמדינה מקפחת אותם בתקציבים (סקר תשומות בחינוך של הלמ"ס מ-2004 מראה שההשקעה של משרד החינוך בתלמיד ערבי עומדת על 17.5% מההשקעה בתלמיד מהמגזר היהודי – 862 ש"ח לעומת 4,935 ש"ח), ופעם שנייה משום שמעט קרנות וגופים מהמגזר השלישי מעוניינים להשקיע בנוער בסיכון בחברה הערבית.

מה הפתרון למצב האנרכי הזה?

אני מאמין שהפתרון טמון בהקמת רשות ממלכתית אחת, חזקה ומתוקצבת, שתנהיג מדיניות אחידה. כמו שיש רשות למלחמה בסמים

“מיתרים”. להפוך מורה למחנך מטפל

במרכז “מיתרים”, מרכז רב-תחומי להכשרת עובדי חינוך ורווחה לעבודה עם תלמידים בהדרה ובסיכון מבית מכללת אורנים ועמותת אשלים-ג'וינט ישראל, מכשירים מורים לעבודה עם נוער בסיכון בתוך בתי הספר. הלה צפרייר, מרכזת עבודת השטח ב“מיתרים”, אומרת ש“בגלל ש-30% מהילדים במערכת החינוך הרגילה הם ‘בסיכון’, צוות המורים שעובד אתם הופך לצוות בסיכון”. כדי לחלץ את המורים מ“הסיכון” יש לתת להם הכשרה מתאימה, וזה מה שעושים ב“מיתרים”: מורים ותיקים לומדים כיצד להיות “מורים טיפוליים” ולהתמודד עם האתגרים העצומים שמציבים להם ילדים ונוער בסיכון.

צפרייר מסבירה שתהליך ההתערבות בבית ספר ארוך ומורכב: “השלב הראשון בעבודה שלנו הוא ליצור מחויבות של מנהל בית הספר ואחר כך של הצוות. המורים צריכים להיות מוכנים לגעת בסיכון – בכאב, בכישלון ובניכור של הילדים. ההכרעה הזאת לא ברורה מאליה למורים. הם הגיעו למערכת החינוך במטרה ללמד דברים יפים כמו מדע וספרות, ומצאו עצמם נאבקים על עצם האפשרות ללמד וללמוד. ההכרעה ללכת לכיוון טיפולי היא הכרעה ערכית ומקצועית אישית שמשמעותה להסכים ללמוד. הלמידה היא קודם כול אישית – להיות מסוגלים להכיל את כל מה שכרוך בעבודה עם ילדים בסיכון, למשל ייאוש ודחייה. השלב השני הוא למידה של דרכי עבודה שמטרתן להתאים את הפדגוגיה למקום של כל ילד, לחזק את הגבולות הפנימיים של הילדים מבלי לפגוע בהם וגם ליצור ברית עם ההורים. זהו תהליך מורכב שמצריך שינוי בדרכי העבודה של המורים”.

“הצוות הצפוני” של “מיתרים” עובד כל שנה עם בין שלושים לארבעים בתי ספר, ותהליך ההתערבות נמשך בין שלוש לחמש שנים. הפרויקט מיועד לכל שכבות הגיל מבית ספר יסודי ואילך. המטרה היא לעבוד בעתיד גם עם גני ילדים, מתוך הבנה שאם מתערבים בגיל צעיר היכולת להשפיע גדולה יותר. בגליל הצוות עובד גם עם בתי ספר ערביים שבהם, לדברי צפרייר, המציאות קשה ומורכבת עוד יותר. “ככלל”, היא מסכמת, “כיום יש רעב בקרב מנהלים ומורים לתכנית שתיתן כלים לעבודה עם ילדים ונוער בסיכון”.

הלה צפרייר. “צוות המורים הופך לצוות בסיכון”

– אלה שיקבעו את עתיד המדינה שלנו. הצעירים שלא יוכו לחינוך הולם ויידחקו לשולי החברה יביעו את תסכולם ויצאו לרחובות. הפוליטיקאים ינצלו את התסכול הזה למטרות לאומניות ומשיחיות. במקום להתמודד עם נוער בסיכון נצטרך להתמודד עם נוער מסוכן. האם למשרד החינוך יש מדיניות אחידה ויעילה לטיפול בילדים ונוער בסיכון?

למשרד החינוך אין מדיניות אחידה; יש לו פרויקטים, אינ-ספור פרויקטים. תקציבו של אגף שח”ר (שירותי חינוך ורווחה) קוצץ, וכך גם מעמדו במשרד החינוך. בשנת 2007 היה תקציב האגף קטן ב-17% לעומת תקציבו ב-2001. מספרם של הילדים בסיכון גדל בשנים אלה ב-129% והגיע ל-327,000. במשרד החינוך פועל מנהל חברה ונוער שמטפל בחינוך הלא פורמלי, ובמסגרתו פועלת היחידה לקידום נוער שמטפלת בנוער בסיכון. היחידה הזאת עושה עבודה נפלאה, אך היא מטפלת רק ב-18,500 ילדים שהם רק 5% מהילדים הזקוקים לעזרה.

“כשם שהתרגלנו למערכות בריאות לעשירים ולעניים אנחנו הולכים ומתרגלים למערכות חינוך לעשירים ועניים. ההבדל הוא שמערכת הבריאות מטפלת בחולים ובזקנים, ואילו מערכת החינוך מטפלת בצעירים - אלה שיקבעו את עתיד המדינה שלנו”

ההוגן שאתה עומד בראשו מציג גישה חדשה: חינוך טיפולי; אולי הגישה הזאת, לאחר שתחלחל לכל מערכת החינוך וכל מורה יהפוך למחנך טיפולי, תאפשר טיפול “המונני” בילדים ונוער בסיכון?

ביולי 2007 חוקקה הכנסת חוק חינוך חובה עד כיתה י”ב. משמעות הדבר היא שעד 2012, אם לא יהיו עיכובים, כל בני הנוער עד גיל 18 ישהו בין כותלי בית הספר. כל ה“בעייתיים” שנפו עד כה החוצה יישארו בתוך המסגרת. האם המורים יהיו מסוגלים ללמד בתנאים החדשים שייוצרו? האם מישהו במשרד החינוך מכין את המורים להתפתחות חדשה זו?

אנחנו במכללת אורנים אומרים שחייבים להכשיר את אנשי החינוך אחרת. חייבים לתת לפרחי ההוראה כלים מושגיים ומעשיים נוספים, כלים שבאים משני תחומים עיקריים: החינוך הלא פורמלי ומקצועות העזרה לזולת, כגון עבודה סוציאלית ופסיכולוגיה קלינית. אין לי ספק שאיש חינוך בעל עמדה חברתית-ערכית טיפולית שיוודע להקשיב, לתמוך, ליצור קשר רגשי-אישי ולהציע אופקים חדשים לילדים ולנוער, יתאים יותר למציאות שתשרור בשדה בשנים הקרובות.

מטרת בתי הספר היא הישגים, לא טיפול.

אני לא קורא לויתור מוחלט על שיח ההישגים, אך הוא צריך להיות “עם פנים אנושיות”, כלומר שיח מכיל ולא מדיר, שיח שנותן מקום לכל ילד. השיח ההישגי והשיח הטיפולי אינם סותרים זה את זה; ילד שמקבל תשומת לב הוא ילד ששיג יותר. שיח הישגים תחרותי ונוקשה זורק מבית הספר אוכלוסיות שלמות. השיח הטיפולי הוא לכן שיח חברתי במהותו. הוא קורא לחינוך צודק שמסייע לכל ילד למצות את הכישורים שלו. תקציב יש. מה שחסר זו הכרעה חברתית-ערכית ומדינית שנובעת מהכרעה זו.